

припускати існування культового центру Зевса Лідійського лише в регіоні колишньої столиці – Сард. Однак в монетному карбуванні цього міста маємо дуже різноманітне поєднання Зевса із легендами та іншими божествами, що дає простір для різнопланових і цікавих висновків.

УДК 94(3)

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-283-1-2>

Гольцов А. Г.

ORCID: 0000-0001-7696-3223

доктор політичних наук,

доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації

*Національний університет біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна*

МІЖДЕРЖАВНІ ВІДНОСИНИ ТА ДИПЛОМАТІЯ НА СТАРОДАВНЬОМУ СХОДІ

Ключові слова: Стародавній Схід, зовнішня політика, дипломатія, дипломатичне представництво, міждержавний договір.

На Стародавньому Сході зародилися перші державні утворення, розпочалися процеси їх взаємодії між собою. «Державами» територіальні політичні системи Стародавнього Сходу ми іменуємо, певною мірою, умовно. Проте саме в давньосхідних країнах вперше сформувалися інститути, які здійснювали, по суті, державне управління. Саме на Стародавньому Сході сформувалися основні засади функціонування міждержавних відносин і зародки міжнародно-правових механізмів їхнього регулювання. Зовнішня політика стародавніх держав мала свої специфічні історичні риси, проте деякі з них не втратили актуальності і нині. Між стародавніми державами встановлювалися дипломатичні зносини, виникла посольська служба, укладалися міждержавні договори, здійснювалися інші форми міждержавного співробітництва.

У давньосхідних державах сформувалися переважно деспотичні режими на чолі зі спадкоємними монархами. Саме монарх як виразник божественної волі уособлював центр прийняття зовнішньополітичних рішень, саме він здійснював загальне керівництво політикою у сфері міждержавних відносин. Управління зовнішньою політикою держави вершилося з царського палацу, тому закономірним був процес зрощування функцій вищих придворних сановників і чиновників у цій сфері.

Загалом діяльність державної влади давньосхідних країн у сфері зовнішньої політики була спрямована на максимально ефективне досягнення їхніх цілей на міжнародній арені. Розробка стратегічних напрямів зовнішньої політики держави належала, зазвичай, до компетенції монарха. У кожній з могутніх держав Стародавнього Сходу був сформований досить розгалужений управлінський апарат, у цілій низці випадків навіть громіздкий. Ті чи інші завдання зовнішньої політики виконував адміністративний апарат, включаючи всі ступені – від вищих чиновників (сановників) до писців-канцеляристів. У державах Стародавнього Сходу було запроваджено галузеве управління (зазвичай, існували три відомства: військове, фінансове і громадських робіт) [3, с. 151]. Водночас, у переважній більшості стародавніх східних країн, навіть у добу їхнього найвищого розвитку, було відсутнє спеціалізоване зовнішньополітичне відомство на чолі з вищим чиновником, відповідальним саме за цю сферу державної політики. При цьому питання зовнішньої політики та міждержавних відносин могли входити до компетенції інших структурних підрозділів державного управління. Документообіг щодо зовнішніх зносин провідних держав Стародавнього Сходу забезпечувався переважно централізованими державними канцеляріями, де працювали компетентні чиновники, писці, перекладачі та ін.

Між стародавніми монархами велось активне дипломатичне листування, могли відбуватися візити на «вищому» рівні, під час яких створювалися союзи, укладалися різноманітні договори. Оскільки зовнішні зносини здійснювалися від імені монарха, передбачався урочистий, навіть пишний, складний та чіткий церемоніал. У давньосхідній дипломатії сформувалися досить детально розроблені норми дипломатичного етикету та протоколу.

Для здійснення поточних міждержавних контактів, переговорів, укладання договорів та інших зовнішньополітичних завдань держави Стародавнього Сходу обмінювалися посольствами, котрі мали, як правило, тимчасовий характер. Низка дослідників вважає, що перші постійні посольства на Стародавньому Сході з'явилися у III–II тис. до н.е. у відносинах між Єгиптом, Хетською державою та державою Марі [1, с. 337]. Сфера компетенції таких постійних дипломатичних представництв була досить широкою. Дипломатичні функції виконували послы та посланці, допоміжні функції здійснювали гінці, писці, перекладачі та інший персонал. Послы часто мали досить широкі повноваження. Посольські функції виконували, наприклад, досвідчені та авторитетні сановники, деякі з цих осіб були фактично професіоналами. У ті часи в міждержавних стосунках ще не було усталених норм щодо дипломатичного імунітету. Проте з давніх часів існував звичай недоторканості послів, і у відносинах між країнами Стародавнього Сходу почали поступово закріплюватися

положення щодо імунитетів послів як представників священної особи свого монарха.

Різноманітні дипломатичні засоби застосовувалися для встановлення відносин з іншими країнами, пошуку союзників, підривної роботи проти супротивників, організації проти них зовнішньополітичних акцій з боку інших держав і народів. Водночас, слабкіші країни намагалися дипломатичними засобами «виторгувати» для себе вигідніші умови співіснування з могутнішими державами, наприклад, пом'якшити наслідки невдалої війни, зменшити обсяги данини, отримати певні вигоди від співпраці з могутнішим партнером тощо.

Міждержавні відносини на Стародавньому Сході були побудовані на фактичній нерівності держав та народів. У відносинах між достатньо потужними державами ще в ті часи спостерігалось прагнення досягнути певного «балансу сил». Важливим засобом зовнішньої політики було створення союзів. При цьому союзи могли бути як рівноправними, так і нерівноправними.

Історія Стародавнього Сходу сповнена численних війн, різних за масштабами та тривалістю. Сам характер взаємовідносин між державами часто визначався їхніми військовими потенціалами, ступенем небезпеки воєнних дій з боку потенційного ворога. Укладання воєнних союзів (наступальних чи оборонних), проголошення воєнних загроз для примусу супротивника виконати певні вимоги, – відбувались доволі часто. Тому воєнний фактор у зовнішній політиці держав Стародавнього Сходу відіграв дуже вагомий ролі.

Економічний аспект міждержавних відносин на Стародавньому Сході в процесі розвитку поділу праці та комунікацій посідав дедалі важливіше місце. Укладалися угоди, наприклад, щодо експорту на ринок іншої країни певних товарів, імпорту на свій ринок важливих видів іноземної продукції, різноманітних привілеїв у торгівлі тощо. У міждержавних відносинах було поширене таке явище, як «подарункова дипломатія», і обмін «подарунками» (у численних випадках, по суті, товарообмін) міг мати досить великі обсяги. За допомогою «подарунків» вирішувалися різноманітні завдання зовнішньої політики та міждержавних відносин.

Для розвитку міждержавних відносин великого значення набули переговори, що могли призводити до взаєморозуміння між державами, укладання між ними договорів. Міждержавні договори були різноманітними і, як правило, комплексними за змістом: щодо встановлення миру, утворення союзу, взаємодопомоги, обміну територіями, проходження лінії кордону, видачі політичних емігрантів, виплати данини, розподілу воєнної здобичі, торгівлі тощо. До головних засобів забезпечення виконання договорів сторонами належали: магічні ритуали, присягання, клятви перед богами, взяття заручників. Наприклад, у договорі між

египетським фараоном Рамзесом II і царем хетів Хаттусілі III обидві сторони присягалися його дотримуватися, свідками чого проголошувалася аж тисяча египетських та хетських богів, на голову порушника договору мали впасти численні прокляття [2, с. 26]. Проте історія міждержавних відносин на Стародавньому Сході свідчить про те, що договори досить часто порушувалися – володарі нехтували релігійними (та релігійно-моральними) нормами заради досягнення певних цілей.

Одним з поширених засобів досягнення порозуміння між державами, зміцнення відносин між ними поставала так звана шлюбна дипломатія. Крім, того, поширеним засобом гарантування дотримання іншою стороною зобов'язань за міждержавним договором, вірності союзника чи залежного правителя було взяття заручників.

Дипломатія на Стародавньому Сході (як і дипломатія наступних епох) була тісно пов'язана із шпигунською діяльністю. Посли та їх агенти збирали різноманітну інформацію про країну перебування, підкупували місцевих чиновників з метою досягнення потрібних своїй державі результатів, могли втручатися у міжособні війни, організувати змови, заколоти тощо. Давньосхідними дипломатами в слабкіших державах перебування активно застосовувалися засоби політичного тиску, прямих погроз, шантажу щодо.

Таким чином, у зовнішній політиці країн Стародавнього Сходу зародилися й активно застосовувалися дипломатичні, військово-політичні, економічні та інші засоби. Зовнішньополітична діяльність стародавніх держав ґрунтувалася, передусім, на «праві сильного». Релігійні (та моральні) норми, присяги, договори, що, зазвичай, проголошувалися непохитними засадами політики держави, часто-густо порушувалися в разі їхньої невідповідності прагматичним інтересам – перемоги над супротивником, підкорення слабкішої країни, здобуття економічних вигод тощо.

Література:

1. Буткевич О. В. Міжнародне право Стародавнього Світу. Київ : Україна, 2004. 864 с.
2. Зінченко А. Л. Історія дипломатії: від давнини до Нового часу. Київ : Проза, 2005. 560 с.
3. Утвенко В. В. Генеза державної служби в країнах Стародавнього Сходу // Державне управління в країнах Стародавнього Сходу: навч. посіб. / керівник авт. колективу В. В. Омельчук. Київ : Золоті ворота, 2015. С. 93–156.